

הטעו זה את זה

ר' עזריאל שטייג*

◆ דברי הבבלי	◆ הסבר אפשרי אחר
◆ דברי הירושלמי	◆ דחיית ההסבר
◆ שאלה על הבבלי	◆ שיטת הש"ך
◆ תירוץ הריטב"א	◆ הסבר הנתיבות
◆ תירוץ הרשב"א	◆ הערה על הסבר הנתיבות
◆ שאלות להבנת המחלוקת	◆ פסק הרמ"א
◆ הסבר החת"ס	◆ סיכום
◆ קושיות על הסבר החת"ס	

המשנה (ב"מ דף עה:) אומרת "השוכר את האומנין והטעו זה את זה - אין להם זה על זה אלא תרעומת". המשנה לא מסבירה בדיוק באיזה מקרה מדובר, מי הטעה את מי, ולמה יש פה רק תרעומת ולא תשלום כספי.

דברי הבבלי

בתלמוד הבבלי (עו.- עו:) מופיעים חמישה הסברים שונים למשפט הזה במשנה-

"חזרו זה בזה לא קתני, אלא הטעו זה את זה דאטעו פועלים אהדדי. היכי דמי?"

א) דאמר ליה בעל הבית: זיל אוגר לי פועלים, ואזל איהו ואטעינהו... דאמר להו שכרכם על בעל הבית... דאיכא דמגר בארבעה ואיכא דמתגר בתלתא. דאמרו ליה: אי לאו דאמרת לן בארבעה - טרחינן ומתגרינן בארבעה.

ב) איבעית אימא: הכא בבעל הבית עסקינן, דאמרו ליה: אי לאו דאמרת לן בארבעה - הוה זילא בן מילתא לאתגורי.

* אין המטרה במאמר זה להקיף את כל הדעות בסוגיה, אפילו לא את כל הדעות בנושאי הכלים שבשו"ע, אלא רק להעיר על כיוונים מרכזיים בראשונים ובאחרונים בסוגיה.

ג) איבעית אימא: לעולם בפועלים עסקינן, דאמרי ליה: כיון דאמרת לן בארבעה – טרחינן ועבדינן לך עבידתא שפירתא. ולחזי עבידתייהו! בריפקא. ריפקא נמי מידע ידעו! דמלי מיא, ולא ידיע.

ד) איבעית אימא: לעולם דאמר ליה בעל הבית בארבעה, ואזל איהו אמר להו בתלתא. ודקאמרת סבור וקביל – דאמרי ליה: לית לך אל תמנע טוב מבעליו?

ה) איבעית אימא: האי תנא חזרו נמי הטעו קרי ליה. דתניא: השוכר את האומנין והטעו את בעל הבית, או בעל הבית הטעה אותן – אין להם זה על זה אלא תרעומת. במה דברים אמורים – שלא הלכו, אבל הלכו חמרים ולא מצאו תבואה, פועלין ומצאו שדה כשהיא לחה – נותן להן שכרן משלם, אבל אינו דומה הבא טעון לבא ריקן, עושה מלאכה ליושב ובטל. במה דברים אמורים שלא התחילו במלאכה, אבל התחילו במלאכה – שמין להן מה שעשו.”

ארבע התירוצים הראשונים אומרים שמדובר שהשליח של בעל הבית הטעה את הפועלים שבעל הבית רצה לשכור. התירוץ החמישי אומר שמדובר בפועלים ובעל הבית שחזרו בהם לפני תחילת העבודה.

דברי הירושלמי

הריטב"א (ב"מ ע"א ד"ה חזרו)¹ מצטט ירושלמי שמסביר את דברי המשנה אחרת מהבבלי:

”אמר לון עמי אתון עבדין היך חבריכון עבדין רובן עבדין מן עשר אשכחון רובן עבדין מן חמש למלאכה, עמך אנן עבדין היך חברין עבדין רובן עבדין מן חמש אשכחון רובן עבדין מן עשר למלאכה.”

הירושלמי מסביר שמדובר בבעל הבית שהטעה את הפועלים, או פועלים שהטעו את בעל הבית. במקרה הראשון בעל הבית בא לפועלים ואמר להם שהוא רוצה לשכור אותם ושאל בכמה כסף נשכרים פועלים בשוק, והפועלים ענו לו שמחיר השוק הוא עשר מטבעות ליום ונמצא לבסוף שמחיר השוק הוא חמש מטבעות ליום ויש מיעוט פועלים שנשכרים בעשר- נמצא שפועלים הטעו את בעל הבית. במקרה השני הפועלים באו לבעל הבית ואמרו לו שהם רוצים לעבוד אצלו ושואלים מה המחיר שהפועלים לוקחים על עבודה כזו

1. הירושלמי כפי שהוא מצוטט בריטב"א אינו נמצא בירושלמי שלנו, בירושלמי שלנו הגירסא שונה ואינה רלוונטית למאמר ולכן לא הבאתי אותה.

והוא ענה להם חמש מטבעות ונמצא שמחיר השוק הוא עשר מטבעות ויש מיעוט פועלים שנשכרים בחמש- נמצא שבעל הבית הטעה את הפועלים.

שאלה על גמרתינו

דברי הירושלמי הללו העלו לראשונים שאלה על הגמרא שלנו- למה הגמרא נאלצה לדחוק שמדובר בפועלים שחזרו בהם או בשליח שהטעה את הפועלים, הלא פשט המשנה הוא לכאורה כדברי הירושלמי. "השוכר את האומנין והטעו זה את זה" – היינו האומנין עצמם הטעו את בעל הבית ולהפך, ובזה מדוקדק הלשון 'הטעו' שאין מדובר בחזרה מהסכם?

ואפילו אם נניח שאין פירוש הירושלמי מתאים יותר לפשט המשנה עדיין קשה למה הגמרא שהביאה חמשה הסברים שונים למשנה לא הזכירה את פירוש הירושלמי?

תירוץ הריטב"א

הריטב"א (שם) התמודד מול השאלה הזו, וזה לשונו:

"מסתברא דהכי נמי הוה מצי למימר שהטעה בעה"ב לפועלים או שהטעו פועלים לבעה"ב, וכן אמרו בירושלמי... והא דלא פירשו הכי בגמרא דילן משום דלישנא דהטעו זה את זה משמע טפי שהטעו פועלים אהדדי. ואע"ג דכי אוקימנא לקמן דהטעו זה את זה בעי למימר שחזרו זה בזה מיירי בין פועלים ובעה"ב התם משום דלא שייכא חזרה בפועלים אהדדי אבל הטעם דהטעו שייך בפועלים טפי דייק לישנא לאוקומה בפועלים אהדדי, וכן דעת רבינו בשם רבותיו ז"ל."

הריטב"א אומר שהבבלי לא חולק על הירושלמי להלכה, ואכן הגמרא שלנו יכלה עקרונית להביא את תירוץ הירושלמי. הסיבה שהגמרא לא הביאה את התירוץ היא שלדעתה מבחינה לשונית לשון "הטעו זה את זה" יותר מתאימה להטעיה בין פועלים לפועלים מאשר להטעיה בין פועלים לבעה"ב. ואפילו לתירוץ החמישי בבבלי שמדובר בהטעיה בין פועלים לבעה"ב זה רק אם נפרש הטעו כחזרה מכל ההסכם. אבל אם נפרש הטעו כפשוטו כארבעת התירוצים הראשונים למשנה (וכמו שגם הירושלמי הבין), משמע לגמרא שלא ייתכן שמדובר בהטעיה בין בעה"ב לפועלים אלא בהטעיה בין הפועלים לפועלים בלבד.

לסיכום דעת הריטב"א היא שתירוץ הירושלמי נכון להלכה, ובמקרים שהירושלמי הביא הדין הוא שאין להם על זה אלא תרעומת בלבד.

תירוץ הרשב"א

גם הרשב"א (ב"מ עו. ד"ה חזרו) התייחס לשאלה זו ותירץ אותה באופן אחר לחלוטין, וז"ל:

"חזרו לא קתני אלא הטעו דאטעו פועלים אהדדי [כתב הראב"ד] ולא אמרו שהפועלים הטעו את בעה"ב ובעה"ב הטעה אותם כענין שפירש זה לפועלים דאטעו אהדדי ובירושלמי הכי מפרש לה... ונשאר לו ז"ל הענין מגומגם.

ואני תמה אם הדין אמת לולי שאמרו הרב כי מאחר שהטעו זה את זה בענין זה ולא נתרצו זה לזה אלא על מה שאמרו שרובן נשכרין בן נמצא שלא סמכא דעתם אלא על כך והרי אלו טועין וחוזרין. ובשלמא פועלים אין להם על בעה"ב אלא תרעומת שאע"פ שלא גמרו לעשות עמו אלא על דעת שהזולה המלאכה שהרוב נשכרין בחמשה חמשה מה נפשך אם גמרו בדעתם לעשות בה' שפיר ואם לאו ונתבטל תנאי שכירותם הרי אלו כפועלים שעשו אצל בעה"ב בלא קציצה שאין בעה"ב נותן להם אלא כסך מועט שנשכרין בו קצת הפועלים שבעיר וכדאמרינן בסמוך... אבל פועלים שהטעו את בעה"ב ואמרו שרובן נשכרין בארבע ארבע ונמצא לבסוף שאינם נשכרין אלא בתלתא תלתא היאך מוציאין ממנו ארבעה שלא על דעת כן נתרצה להם שהרי שאלם בכמה רובם אלמא לא נתרצה להם בכך אלא מפני שחשב שהוא כן והטעוהו והשכירות בטעות היתה וכל שבטעות חוזר.

וע"כ נ"ל דאפשר שהיה להם לבעלי הגמרא להעמידה בכך ולא העמידה שאין נראה להם דעת הירושלמי.

הרשב"א אומר שהבבלי יחלוק על הירושלמי להלכה. במקרים שהירושלמי הביא הבבלי יאמר שאין פה תרעומת אלא יש פה ביטול מקח. והסיבה לכך שהרי בעל הבית והפועלים לא נתרצו כלל לכך שיעבדו במחיר יותר זול ממחיר השוק, להפך הם הדגישו בלשונם שהם רוצים להישכר או לשכור דווקא במחיר השוק, ואם כן השכירות שלא במחיר השוק היא פשוט טעות "וכל שבטעות חוזר". אמנם הרשב"א כותב שבמקרה שבעה"ב הטעה את הפועלים אין על הפועלים אלא תרעומת אבל הוא נימק את דבריו בכך ש"הרי אלו כפועלים שעשו אצל בעה"ב בלא קציצה שאין בעה"ב נותן להם אלא כסך מועט שנשכרין בו קצת הפועלים שבעיר" ומוכח מדבריו שבמקרה שבעה"ב

הטעה את הפועלים וקצץ להם שכר נמוך ממה שנשכרין מקצת הפועלים שבעיר המקח בטל².

שאלות להבנת המחלוקת

נמצא שנחלקו הריטב"א והרשב"א האם לפסוק להלכה את דברי הירושלמי או לא. ויש לבאר במה נחלקו, ואיך הריטב"א מתמודד עם קושיותיו של הרשב"א.

כמו כן יש לדון בדברי הרשב"א- למה כל כך פשוט לו ש"כל שבטעות חוזר"? וכן יש לדון האם במקרה שבעה"ב הטעה את הפועלים הם מקבלים את הסכום שהבטיח להם מכוח דין היורד לשדה חברו שמקבל כפחות שבפועלי העיר או שמא הם מקבלים את הסכום מכוח שזהו הסכום שהבטיח להם? התלבטות דומה יש להתלבט בכוונת הרשב"א בדבריו לגבי המקרה שפועלים הטעו את בעה"ב- האם בעה"ב משלם להם כדין יורד לשדה חברו או שמא הוא משלם להם מכוח ההסכם ביניהם (שהרי הסיכום העקרוני היה לשלם כפי שרוב פועלים נשכרים)?

הסבר החת"ס סופר במחלוקת הירושלמי והבבלי לפי הרשב"א

כתב החת"ס³ על דברי הירושלמי:

"עייין בנימוק"י, ולכאורה צריך עיון כיון שאין הפועלים נשכרים בכך אם כן הוה ליה אונאה וחוזר, ואף על גב דבשכירות אדם לא שייכת אונאה משום דאין אונאה לעבדים מכל מקום היינו הפועל שהוא שכיר יום דדינו כעבד אכן מתניתין מיירי בקבלן כמ"ש תוספות ובקבלן יש אונאה כמבואר בחו"מ (סימן רכז סעיף לג ובסמ"ע וש"ך שם)? וצריך לומר דהירושלמי לא סבירא ליה לחלק בכך ומשום הכי לא מוקי מתניתין כהירושלמי."

מכך שהחת"ס מזכיר את הנימוק"י בריש דבריו, והנימוק"י הוא העתק דבריו של הרשב"א נראה שהחת"ס בא לבאר את קושית הרשב"א ולתרצה. החת"ס מבאר שבשכיר יום אף הרשב"א לא חולק כי אין בשכיר יום אונאה כלל כמו בדיני עבדים, וכל קושית הרשב"א היא רק מקבלן שבו יש הלכות אונאה.

2. ומה שהרשב"א נקט דוקא מקרה בו בעה"ב הטעה את הפועלים ונתן להם כשכר שנשכרים בו מקצת הפועלים הוא בגלל שדבריו נאמרו גבי דברי הבבלי שעוסקים במקרה כזה בדיוק.

3. הגהות החת"ס על הירושלמי שם (ב"מ פרק שישי הלכה א).

ואילו הירושלמי סובר שגם בקבלן אין דיני אונאה ולכן אין מקום לבטל את העיסקה בין הקבלן לבעל הבית.

למרות שהחת"ס לא בא להסביר את דברי הריטב"א, אפשר להסביר גם את הריטב"א לפי דבריו. כי המקור המפורש הראשון לכך שבקבלן יש דיני אונאה הם דברי הרמב"ם⁴, וכבר המגיד משנה⁵ העיר עליו שיש ראשונים שחולקים על כך וסוברים שגם בקבלן אין דיני אונאה, ואפשר שהריטב"א הוא אחד מהראשונים הללו. ואכן הריטב"א בחידושו כתב⁶:

"בקבלת מלאכה ושכירות פועל פשיטא שאין בו אונאה, דממכר אמר רחמנא והכא ליכא מכירה כלל."

נמצא לכאורה מוכח בדברי הריטב"א שסובר שהן בקבלן והן בפועל אין דיני אונאה, כך שדעתו מתאימה להסבר החת"ס במחלוקת הבבלי והירושלמי, הריטב"א כירושלמי שהן בפועל והן בקבלן אין דיני אונאה.

קושיות על הסבר החת"ס

אמנם הסברו של החת"ס קצת קשה. הרשב"א לא מחלק בין שכיר לקבלן, וקצת קשה לחלק בדבריו כן שהרי לפי זה הרשב"א לא היה מוכרח לומר שהבבלי חולק על הירושלמי אלא היה לו לומר שאולי הירושלמי סובר שמדובר בשכיר וכדומה ואילו הבבלי סובר שמדובר פה בקבלן.

שנית, וזו קושיה קצת יותר קשה, הרשב"א סובר לכאורה שאין אונאה גם בקבלן. כך כתב הרב המגיד בשמו-

"ולשון הר"מ בנז"ל ובשכירות ישראל כגון ששכר פועלים יש אומרינ דאין להם אונאה וכו' וכן בקבלנות עד כאן וכן כתב הרשב"א ז"ל".

וכן נמצא בחידושי הרשב"א- "ובשכירות ישראל כגון פועלים יש אומרים שאין להם אונאה דלאו ממכר הם וכן בקבלנות".

אמנם הרשב"א כתב כן בשם יש אומרים אך הוא לא מביא חולק עליהם ומשמע שהוא מסכים עם דבריהם. ואם כן קשה לומר שהרשב"א חולק עם הירושלמי בשאלה האם יש דיני אונאה בקבלן או לא, שהרי הוא מסכים לדברי הירושלמי שאין דיני אונאה בקבלן.

4. הלכות מכירה פרק יג, הלכות טו יח.

5. שם הלכה טו.

6. ב"מ נו, ב ד"ה גמרא בעי.

הסבר אפשרי אחר

לולא דמסתפינא הייתי אומר שאפשר להסביר את מחלוקת הרשב"א והריטב"א באופן אחר.

הגמרא אומרת שגם בדברים שאין בהם אונאה יש בהם ביטול מקח⁷:

אמר רבא אמר רב חסא בעי רבי אמי: אונאה אין להם, ביטול מקח יש להם או אין להן? אמר רב נחמן הדר אמר רב חסא פשיט רבי אמי: אונאה אין להם, ביטול מקח יש להם. רבי יונה אמר: אהקדשות, רבי ירמיה אמר אקרקות, ותרוייהו משמיה דרבי יוחנן אמרו: אונאה - אין להם, ביטול מקח - יש להן. מאן דאמר אהקדשות - כל שכן אקרקות, מאן דאמר אקרקות - אבל אהקדשות לא.

נחלקו האמוראים האם בהקדש יש ביטול מקח, למרות שאין בו אונאה. אבל בקרקעות כולם מודים שיש ביטול מקח למרות שאין בו אונאה. הגמרא בהמשך מסבירה את ההבדל בין קרקעות להקדש, שהקדש זה רמאות מול הקב"ה והיות ואותו אי אפשר לרמות ממילא גם ביטול מקח אין. לפי זה גם בקבלן ופועל אפילו לדעות שאין בהם אונאה יש בהם ביטול מקח⁸.

אבל הרי"ף⁹ כתב:

"הא מילתא חזינא בה פלוגתא ביני רבואתא איכא מאן דסבירא ליה כי האי מימרא דר' אמי ור' יוחנן דאונאה אין להן ביטול מקח יש להן. ואיכא מאן דסבירא ליה דביטול מקח יש להן דקאמר ר' יוחנן לאו יתר משתות הוא אלא על חד תרין וגמר להאי מימרא מגמרא דבני מערבא דאמרי התם א"ר יוחנן אם היה דבר מופלג יש בו אונאה ... וקא פריש לדבר שאינו מופלג כגון שלא הגיעה האונאה למחצה במחצה. ואיכא מאן דמספקא ליה מילתא ולא קא פסק בה מידי. ואנן עיינינן במילתא שפיר ואיסתבר לן דהאי מימרא דרבי אמי ודר' יוחנן ליתיה משום דחזינן לרב נחמן דהוא בתרא דס"ל אין אונאה לקרקעות כלל ואפילו שוה מאה במאתים דאמרינן בענין דבר מצרא זבין במאתן ושוה מאה סבור מינה מצי א"ל לתקוני שדרתיך ולא לעותי א"ל מר ינוקא בריה דרב חסדא לרב אשי הכי אמרי נהרדעי משמיה דרב נחמן אין אונאה לקרקעות."

7. ב"מ נז, א.

8. לפי פירוש רש"י.

9. לב, א-ב מדפי הרי"ף.

הרי"ף הביא ארבע דעות בסוגיה. הראשונה שהלכה בסוגיה זו כפשטה שבקרקעות ביותר משתות יש ביטול מקח למרות שאין אונאה. השניה שיש ביטול מקח בקרקעות אבל רק ביותר ממחצה משווי המקח וזאת לפי הירושלמי. השלישית שמסתפקת מה הדין. והרביעית, והיא שיטת הרי"ף עצמו, שאין הלכה כסוגיה הזו ואין ביטול מקח בקרקעות כלל.

לפי זה אפשר להסביר את מחלוקת הרשב"א מול הירושלמי והריטב"א.

הרשב"א סובר כדעה שביותר משתות יש ביטול מקח גם בקרקעות וממילא גם בפועל וקבלן. ואילו הירושלמי סובר שאין ביטול מקח אלא ביותר מפי שתיים משווי המקח. ממילא במקרה המובא בירושלמי לא יהיה ביטול מקח כיון שמדובר באונאה של שווה חמש בעשר ולהיפך, היינו בדיוק פי שתיים ולא יותר. כמו גם ייתכן לפסוק את הירושלמי לפי שיטת הרי"ף שאין ביטול מקח כלל.

ואכן הריטב"א פוסק כרי"ף¹⁰, וממילא אין לו בעיה לפסוק את הירושלמי במקרה שפועלים ובעל הבית הטעו זה את זה בשכירות פועלים. לעומת זאת לא מצאתי מה דעת הרשב"א בצורה מפורשת, ולכן יתכן לומר שהוא פוסק כדעה שהלכה כפשטה של הסוגיה אצלינו שבקרקע יותר משתות הוי ביטול מקח.

דחיית ההסבר

ראשית, קשה להעמיד את הרשב"א כדעה שולית יחסית בראשונים. למעשה מלבד הרי"ף וספר המכריע, שציטט את דברי הרי"ף, לא מצאנו מי שהביא דעה להלכה שיש בקרקעות ביטול מקח ביותר משתות.

שנית, השולחן ערוך פסק כרי"ף, והרמ"א פסק כתוספות ובעל המאור שרק ביותר מפי שניים יש ביטול מקח בקרקעות¹¹. אף אחד מהם לא הביא את הדעה שיש ביטול מקח בקרקע ביותר משתות. לעומת זאת דברי הרשב"א אצלינו לכאורה נפסקו להלכה על ידי הרמ"א¹². אם כן מוכח שהרמ"א לא סבר כתירוץ זה, שהרי לפי תירוץ זה דבריו סותרים.

10. ב"מ נז, א ד"ה אונאה.

11. חו"מ סימן רכז, כט.

12. חו"מ סימן שלב, ד.

שיטת הש"ך

הש"ך כתב¹³:

"ולפעד"נ דהרשב"א אינו חולק על הירושלמי אלא משום דלא מוקי בש"ס דילן הכי, והיינו מטעמא דס"ל לש"ס דילן דכיון הפועלים הטעו לבעל הבית איך יוציאו ממנו והלא לא שכרן אלא לפי מה שהפועלים נשכרים בפחות... אבל בהא דס"ל להירושלמי בהטעה בעל הבית לפועלים דנותן להם כפי מה ששכרן לא אשכחן לרשב"א דפליג על הירושלמי... כיון ששמעו וקבלו הפחות ועשו מלאכה יוכל הבע"ה לומר אלו לא נתרציתם לשכירותי לא הייתי שוכר אתכם... מ"מ לדינא נלפע"ד כמו שכתבתי גם הא בלאו הכי כתב הנ"י שהראב"ד מסופק שיש לדון כהירושלמי בכל דבריו, אבל בהך דינא דהטעה בע"ה הפועלים לא מסתבר לפע"ד כלל לדחות דברי הירושלמי כיון דלא אשכחן בש"ס דלא כותיה אדרבה משמע בש"ס כותיה."

הש"ך מחלק בין המקרה בו הפועלים הטעו את בעה"ב, לבין המקרה בו בעה"ב הטעה את הפועלים. במקרה בו הפועלים הטעו את בעה"ב השכירות מתבטלת כי "לא שכרן אלא לפי מה שהפועלים נשכרים בפחות". ואילו במקרה שבעה"ב הטעה את הפועלים השכירות לא מתבטלת כי "יוכל הבע"ה לומר אלו לא נתרציתם לשכירותי לא הייתי שוכר אתכם". ולכן אפילו אם בעה"ב נקב בסכום נמוך ממחיר השוק, ואפילו נמוך ממחיר הפחות שבפועלים, הפועלים יקבלו את הסכום שבעה"ב נקב בו ולא יקבלו כפחות בפועלים כמו שמקבל היורד לשדה חברו.

לכאורה הש"ך אינו מסביר את המחלוקת בין הרשב"א לריטב"א בדיני אונאה וביטול מקח. שהרי בדיני אונאה וביטול מקח אין סברא לחלק בין מקרה שבעה"ב הטעה את הפועלים למקרה שפועלים הטעו את בעה"ב, כי דיני אונאה וביטול מקח שוים לשני הצדדים¹⁴?

גם מלשון הש"ך לא נראה שהוא דן בשאלה מצד דיני ביטול מקח ואונאה. הרי הטעם שהוא נותן לכך שהשכירות לא מתבטלת הוא ש"יוכל בעה"ב לומר אילו לא נתרציתם לשכירותי לא הייתי שוכר אתכם", משמע שלדעתו הדיון הוא רק בדעת בעה"ב ללא התייחסות כלל לדעת הפועלים?

לכן נראה לומר שהש"ך הבין שהמחלוקת בין הרשב"א לריטב"א אינה בדיני אונאה וביטול מקח. ואכן אין בשכירות פועלים דין ביטול מקח כלל, וכמבואר

13. חו"מ סימן שלב, טז.

14. עיין במשנה ב"ב פג, ב עד פד, א ופשוט הוא.

בחידושי הרשב"א¹⁵ (הבאתי דבריו לעיל). אלא שהמחלוקת היא בדיני שכירות פועלים, וליתר דיוק איך ההתחייבות של בעה"ב לשלם לפועלים חלה. שלדעת הש"ך גם בנידון של הירושלמי ההתחייבות בין הפועלים לבעה"ב שרירה וקיימת, אלא שההתחייבות קיימת כפי שבעה"ב הבין אותה בלבד מבלי להתחשב בדעת הפועלים.

כדי להבין יותר טוב את דבריו, נקדים שאלה כללית על הרשב"א. מדוע הרשב"א כותב שבעה"ב חייב לשלם לפועלים הרי אם יש פה ביטול מקח הרי הדין הוא שבעה"ב לא צריך לשלם כלל והמלאכה חוזרת לפועלים, ככל ביטול מקח שבמקח וממכר?

על שאלה זו כתב בתרומת הדשן¹⁶:

"ואע"ג דבביטול מקח שניהם חוזרין כדקיי"ל בהזהב דאפילו המאנה יכול לחזור... מכל מקום הכא אי אפשר בחזרה דאין יכול ראובן לומר לשמעון קח פעולתיך והחזר לי מעותי, דאם יחזרו הקורות אל המים צריך לטרוח עוד בחינם וק"ל, ולא דמי למקח וממכר שזה מחזיר לזה החפץ וזה מחזיר לו מעותיו."

תרומת הדשן מסביר שלא שייך להחזיר את השכירות לגמרי כי היות ובשכירות פועלים המלאכה כבר נעשתה אין אפשרות להחזיר את הגלגל אחורה לזמן לפני שהפעולה נעשתה, כי החזרת הגלגל אחורה כוללת תביעה מהפועל לעשות מלאכה נוספת דבר שאין בידינו את הכוח לעשותו. זאת בניגוד למקח וממכר שבו על ידי החזרת החפץ והכסף הגלגל חזר אחורה במלואו ללא טרחה יתירה.

נראה שהש"ך הבין בדעת הרשב"א שהיות ואי אפשר להחזיר את הגלגל אחורה ולבטל את המקח ביטול גמור כדוגמת ביטול מקח שבמקח וממכר, אין בכלל דין ביטול מקח בשכירות פועלים. וכיוון שכך, המשמעות היא שבשכירות פועלים ההסכם בין בעה"ב לפועלים תמיד בתוקפו, וממילא אי אפשר לראות בפועלים כדין יורד לשדה חברו. אלא שלדעתנו בשכירות פועלים הולכים תמיד אחר דעת בעה"ב, כי היות והמלאכה נעשתה כבר ואנחנו רוצים להוציא כסף מבעה"ב ידו על העליונה ויכול לטעון "אלו לא נתרציתם לשכירותי לא הייתי שוכר אתכם". וכן במקרה שפועלים הטעו את בעה"ב, ההסכם בין הצדדים קיים אלא שההסכם קיים בצורה בה הבין אותו בעה"ב,

15. ב"מ נו,ב ד"ה הא.

16. סימן שי"ח בסופו.

והוא הבין שהוא צריך לשלם את השכר המקובל בשוק וכלשונו "לא שכרן אלא לפי מה שהפועלים נשכרים בפחות".¹⁷

לפי הסבר זה ניתן להבין בדומה לכך את שיטת הירושלמי. גם הירושלמי סובר שההסכם בין הפועלים לבעה"ב חל, אלא שלדעתו ההסכם חל כמות שהוא ולא כפי שבעה"ב הבין אותו. דהיינו שהולכים אחר הסכום המפורש שנקבע על ידי שני הצדדים בהסכם, ורואים את ההסכם כמחילה על ההטעיה – שהרי היה על הצד המוטעה לוודא לפני שחתם על ההסכם שלא הטעו אותו.

הסבר הנתיבות ברשב"א ובירושלמי

הנתיבות¹⁸ חולק על הש"ך, וממילא לפי דבריו ניתן למצוא הסבר אחר למחלוקת הרשב"א והריטב"א. אם כי לכאורה דבריו נסובים רק על מקרה שבעה"ב שהטעה את הפועלים:

"נראה לפענ"ד... בדין הירושלמי דהיינו באמר בואו עמי כדרך שעשו חבריהם ושאלו בכמה ואמר בד', בזה ודאי דיפה תמה הרשב"א (הביאו רבינו ירוחם), דהא עיקר השכירות ופיסוק דמים היה על המקח שעשו חבריהם, רק אחר ששאלו אותו בכמה הטעה אותו, וכיון דבגוף השכירות נגמר הפיסוק על המקח של חבריהם, נתקיים המקח כן, ומה בכך שהטעה אותו אחר כך, י"ל שסמכו עצמם שיבררו אח"כ... וכן הדין במקח... כשאמר הריני מוכר כפי השער ושאלו הלוקח אחר כך בכמה השער והשיב בד' ונמצא בפחות, שאינו נותן לו רק הפחות כיון שהמקח נגמר רק כפי השער ועל זה משך הלוקח. אבל אם בשעת פיסוק אמר לו רק בד', רק שאח"כ שאל לו על השער ואמר לו שהשער הוא ג"כ כך או שכולן מוכרין כך, אין זה רק בדין אונאה ובעינין שתות, ותלוי בראות עיני הדיין אם הלשון היה מוסב על הפיסוק דמים אם לא רק שאמר לו כן בדרך אונאה למען יקנה או ימכור לו, ואז יש לו דין אונאה. ולפי מה שכתבתי יש לקיים דברי שניהם, דינא דרמ"א כשאמר דברים אלו בתוך

17. בהערות הרב רפאלי לנתיבות (סימן של"ב, ס"ק ד) כתב שלפי הש"ך במקרה שפועלים הטעו את בעה"ב יש ביטול שכירות. אך לא ברור לי מה הכריחו לכך, ומה גם שיותר פשוט בסברה לומר שהש"ך לשיטתו שיש הסכם אלא שלשונו מסופקת ובעה"ב הוא המוחזק והולכים אחר המוחזק. וכן נראה מפשט לשונו שציטטנו למעלה שההסכם קיים אלא שהפועלים לא יכולים להוציא מבעה"ב יותר ממה שהתכוון לשלם. ודברי הרב רפאלי צ"ע. ונראה שהוא הבין שהש"ך סובר כרשב"א כפשוטו וברשב"א לכאורה מפורש שיש פה ביטול תנאי שכירות, אמנם לכאורה נראה שהש"ך הוא שיטה עצמאית וכדאמרנו.

18. שלב, ד.

פיסוק דמים, ודברי הש"ך בלא אמר לו בפיסוק דמים רק בד' ובפיתוי השכירות שישכיר עצמו בסך זה אמר לו שגם שאר פועלים משכירין עצמן בסך כזה אז אין לו רק דין אונאה ופועל אין בו דין אונאה כמבואר בסימן רכז".

הנתיבות אומר שהסיבה שהשכירות לא חלה לפי הרשב"א היא ביטול מקח ולא אונאה. לדעת הרשב"א כשבעה"ב אומר לפועלים בואו ותעבדו אצלי בשכר המקובל בשוק ולאחר מכן ששואלים אותו מהו הוא משקר. הפועלים התכוונו לקבל מה שהפועלים האחרים מקבלים, והסכום שאמר בעה"ב אינו נחשב בעיניהם לכלום כי סומכים על עצמם שאחר כך יבררו מה מקובל בשוק. ולכן אם לא נתן להם כמה שמקובל בשוק זה יש כאן ביטול מקח כי רק על סכום זה סומכת דעתם ורק על סכום זה חל ההסכם בין הפועלים לבעה"ב. והסיבה לכך שהמקח לא חל בשער שפסקו לחבריהם הוא בגלל שאנו אומדים שבעל הבית באמת התכוון שהפועלים יקבלו רק את הסכום שפסק להם, ורק על סכום זה נעשה המקח. נמצא שההסכם כולו בטל שבעה"ב הסכים על סכום אחד והפועלים הסכימו על סכום אחר. לעומת זאת אם אמר בע"ה לפועלים ששוכרם בד' ולאחר מכן שאלו לו והוסיף הוסיף שזה המחיר בשוק זה נחשב להונאה והיות ואין הונאה בפועלים המקח לא בטל. שהרי אנו אומדים בדעת הפועלים שהם הסכימו לעבוד עבור ד', ולמרות שאין זה הסכום המקובל בשוק הרי אין אונאה בפועלים ולכן השכירות חלה.

לפי זה ההסבר בירושלמי במקרה שבעה"ב הטעה את הפועלים הוא פשוט, הירושלמי לא מסכים עם חידושו של הנתיבות שיש ביטול מקח במקרה כזה, ולדעתו זו אונאה ואין אונאה בפועל וקבלן¹⁹. ובמקרה שהטעו הפועלים את בעה"ב סובר הירושלמי שהיות ובעה"ב לא מחה ואין אונאה בשכירות פועלים הרי שההסכם חל ובעה"ב לא יכול לחזור בו, שלמרות שיש אומדן דעת שהתכוון רק לשכר שבשוק היות ששמע את הסכום וגם עליו הסכים אזי ההסכם חל.

הערה על הסברו של הנתיבות

איילת השחר²⁰ דחה את הסברו של הנתיבות:

19. לפי זה בשיטת הרמב"ם המחלק בין פועל לקבלן אפשר שהוא סובר שבמקרה של הירושלמי בפועל יש אונאה ובקבלן אין הונאה. ואפשר שהוא סובר כרשב"א שזה ביטול מקח וצ"ע.

20. ב"מ עו, א ד"ה אדיבורא דיד, בפסקה "ובנתיבות המשפט".

"וצריך עיון קצת דהא כל אונאה הוי גדר טעות דלא ידע ומחיל כמו דמבואר לעיל דף סז. אלא מה דצריך לחידוש התורה דאונאה הוא על כרחו משום מה שמשלם בתור מחיר והיתה סברא דזה המחיר כיון דיש אנשים משלמים פחות ויש שיותר והוי כאילו הסכמה בכל גווי כמו שכתב הרא"ש בפרק הזהב ועל כן צריך לבאר דקרקעות ושטרות דנתמעטו מדין החזרת אונאה או בפועלים אחרי דנתמעטו חזר דינם דהוי כאילו זה המחיר אע"פ שהוא מחמת טעות דלא ידע ששזה יותר. ואם כן מאי נפק"מ אם בתחילת הפיתוי דשכירות הטעה אותם או שקודם קבעו המחיר כפי מה שנשכרים."

הסבר דבריו הוא שלכאורה הסברה שבקרקעות ושטרות אין דין ביטול מקח היא שלמרות שהמתאנה טעה ולא ידע את המחיר נתינת הכסף נחשבת למחילה. ואם זו הסברה הכללית ממילא אין הבדל בין מקרה בו בתחילת המכר המוכר אינה את הלוקח לבין מקרה בו בסוף המקח המוכר אינה את הלוקח, בשני המקרים היות ובסופו של דבר יש אונאה שהמתאנה בטעות קיבל אותה על עצמו- הוי מחילה והמקח לא אמור להתבטל.

יש להעיר שקושית האיילת השחר היא קושיה מסברה וסביר שהנתיבות פשוט לא מסכים עם הסברה הזו ולדעתנו הסיבה שאין ביטול מקח בקרקעות היא לא בגלל שיש בקרקעות מחילה אלא בגלל גזירת הכתוב. מכל מקום דברי הנתיבות מייציגים הבנה מסויימת בפטור של קרקעות ופועלים מדין אונאה, וייתכן שדבר זה לא מוסכם בפוסקים.

פסק הרמ"א

פסק הרמ"א²¹:

"בעל הבית שהטעה פועלים ואמר להם עשו עימי בארבעה כמו ששאר פועלים נשכרים ונמצאו שנשכרים ביותר או שהפועלים הטעו בעל הבית – בכי האי גוונא הוי כאילו לא שכרו זה את זה כלל ונותן להם בפחות שבפועלים."

לכאורה מלשון הרמ"א מוכח שהוא אינו סובר לא כש"ך ולא כנתיבות. לש"ך לא נכון לומר ש"הוי כאילו לא שכרו זה את זה כלל" שהרי לפי דעתו ההסכם בין הפועלים לבעה"ב אכן קיים אלא שהיות והלשון של ההסכם מסופקת הולכים אחר המוחזק (ונחלקו מי המוחזק). כמו כן לש"ך היות ובעה"ב הוא מוחזק לכאורה הולכים תמיד אחד דבריו אפילו אם הסכום שנקב קטן

21. סימן שלב, ד.

מהסכום שמקבל הפחות שבפועלים, ולכן הוא עצמו כותב שהוא חולק על הרמ"א ורבינו ירוחם. ולכאורה גם הנתיבות לא מסתדר עם דברי הרמ"א שהרי הרמ"א לא עוסק במקרה שברור על מה נשכרו הפועלים אלא על לשון לא ברורה וממילא אין פה אומדן ברור שהפועלים נשכרו דוקא על דעת קבלת שכר כחבריהם. אמנם הנתיבות עצמו עמד על קושיה זו ותרץ שבמקרה של הרמ"א היות ויש ספק על דעת איזה סכום נשכרו הפועלים בעה"ב הוי כתפס שלא ברשות שחייב ליתן להם כפי תפיסת הלשון שהוא לטובתם כמבואר בשו"ע גבי מלמד (שיב,טו). אלא שגם דבריו אלו לכאורה לא מסתדרים הלכתית עם פסיקת הרמ"א שהרי לפי הנתיבות במקרה שבעה"ב הונה את הפועלים היות והפועלים מוחזקים הולכים אחר הלשון בהסכם הטובה להם – דהיינו שהם מקבלים כשכר הנהוג בשוק ולא כפחות שבפועלים²².

נראה להוכיח שיש הבדל בין הסכום הפחות שבפועלים לשכר הנהוג בשוק מגמרא מפורשת²³:

"השוכר את הפועל ואמר לו כאחד וכשנים מבני העיר נותן לו כפחות שבשכירות דברי רבי יהושע, וחכמים אומרים משמנים ביניהם".

והסביר רש"י:

"ואמר לו בעה"ב הרי שכרך עלי כאחד מפועלי העיר. משמנין ביניהן לא בפחות ולא ביותר אלא כמנהג המדינה".

הרי לנו שלפי רבי יהושע נותנים כפחות שבפועלים, ולפי חכמים נותנים כמנהג המדינה, מוכח שהמושגים אינם מקבילים.

נראה שערך השולחן הבין את דברי הרמ"א בדומה למה שכתבתי, דהיינו שהסיכום בין הפועלים לבעה"ב בטל לגמרי. זה לשונו²⁴:

"בעה"ב שהטעה את הפועלים ואמר להם עשו עימי בג' דינרים כמו ששאר פועלים נשכרים בעיר ונמצא שנשכרים בד' או שהפועלים הטעו את הבעה"ב שאמרו לו הננו נשכרים אצלך בד' כמו ששאר פועלים נשכרים ונמצא שנשכרים בג' הוי כאילו לא שכרו זה את זה כלל ונותן להם כפחות שבפועלים ... ויש חולקים דהרי מעשים בכל יום שאדם מוכר חפץ לחבירו ואומר לו כך וכך נתנו לי ולא רציתי

22. אמנם הנתיבות עצמו מציג את דבריו כהסבר לדברי הרמ"א, וכנראה שהוא הבין שלמרות שהמקח התבטל הולכים אחר הלשון הטוב לפועלים כאן כיון שבעה"ב הוי תופס שלא ברשות בגוף הפועל וצ"ע.

23. ב"מ פז,א.

24. סימן שלב,י.

למכור ולכן נותן לו הקונה יותר מאותו הסך ואחר כך נתברר ששקר הוא וכי בשביל זה יתבטל המקח וכל זמן דליכא גילוי מילתא שרק על שכירות האחרים סמכו אינו תלוי בשכירתן דדרך העולם לדבר כן "...".

הנה ערוך השולחן העתיק את דברי הרמ"א כלשונו והוסיף שיש חולקים וסוברים שלא נתבטל המקח ומשלם כפי מה שבעה"ב חשב לשלם. משמע שהבין שלפי הרמ"א השכירות אכן בטלה לחלוטין.

יש הוכחה נוספת שכך ערוך השולחן סובר ברמ"א וכדי להבין אותה יש להקדים קושיה לכאורה על דברי הגמרא. שלכאורה קשה אם אכן התבטלה השכירות מדוע הפועלים מקבלים כפחות שבפועלים- מדוע הם לא יקבלו כדברי חכמים כפי מנהג המדינה?

על קושיה מעין זו ענה כבר הריטב"א. הריטב"א דן בגמרא²⁵ האומרת שכאשר חלק מהפועלים נשכרים בג' וחלק בד', ובעה"ב ביקש משליח לשכור לו פועלים בג' והוא שכרם בד' ואמר להם שכרם על בעה"ב- אזי הדין הוא שמקבלים ג' מבעה"ב ויש להם תרעומת. על דברי הגמרא הללו הקשה הריטב"א²⁶:

"ואף על גב דאמרינן באידך פירקא השוכר את הפועל כאחד וכשנים מבני העיר שמשמנין ביניהם, התם משום דאמר כאחד וכשנים מבני העיר. אבל בשוכר סתם או כשעושה מלאכה שלא בקציעה אין לו אלא כפחות שבפועלים."

לדעת הריטב"א בשוכר סתם או כשעושה מלאכה שלא בקציעה הפועל מקבל כפחות שבפועלים שדעת בעל הבית מסתמא היא לשכור בשיעור הנמוך הקיים בשוק. רק כאשר יש גילוי דעת מסוים בדעת השוכר שהוא מתכוון לשלם יותר, כגון באומר "כאחד וכשנים מבני העיר", אז הוא משלם כשכר הממוצע בשוק. יש להעיר שדעת הריטב"א אינה מקובלת על כל הראשונים²⁷, אך היא הדעה שהתקבלה באחרונים. הקצות²⁸ מצטט את דבריו ללא חולק, וכן כתב הט"ז²⁹ מדעתו, וכן הביא ערוך השולחן³⁰ בשם הט"ז. וכך אחרונים

25. ב"מ עו, א.

26. ב"מ עו, א ד"ה לא צריכא.

27. עיין רמב"ן פז, א ד"ה הא דאמרי; ורמ"ך הובא בשטמ"ק עו, א ד"ה כללא. שניהם חולקים על הריטב"א.

28. סימן שלא, ג.

29. סימן שלב ד"ה ונותן להם – על סעיף ד.

30. סימן שלב, י.

אלו מסבירים את דברי הרמ"א הפוסק שהפועלים מקבלים כפחות שבפועלי העיר.

אלא שלפי הריטב"א מתעוררת קושיה מדין היורד לשדה חברו. גם ביורד לשדה חברו מדובר בפועלים שירדו לקרקע בסתמא ולכן אף בשדה העשויה ליטע לפי הריטב"א צריך להיות הדין שאין להם אלא כפחות שבפועלים. ואילו להלכה מובא שהרא"ש ורש"י³¹ סוברים שהיורד מקבל כשאר שתלי העיר, המקבלים לא רק שכר טירחה והוצאות אלא גם חלק בשבח של הקרקע?

וצריך לומר שגם ביורד לשדה חברו הדין הוא שנוטל כפחות שבפועלים. אלא ששם מדובר במקרה שנהוג שהפועל הנכנס ועושה מלאכה כזו מקבל כשתל, ולכן אין מקום לתת לו כפועל כי כל העולם משלם על כך כשתל. ואכן לפי הריטב"א כשהוא נוטל כשתל הוא אכן מקבל כפחות שבשתלי העיר. ואף על פי שרש"י כתב בסתם "כשאר שתלי העיר", כוונתו כפחות שבשתלי העיר.

ונמצא אם כן שלפי הריטב"א הדין בפועלים והדין ביורד לשדה חברו שווה. נמצא שכשהרמ"א פוסק אצלינו שמקבלים כפחות שבפועלים הוא בעצם אומר שדינו של הפועל הוא כיוורד לשדה חברו, ולכן מתאים כאן הביטוי "כאילו לא שכרן כלל".

סיכום

דעת הרשב"א שנחלקו הבבלי והירושלמי בשאלה מה הדין במקרה שבעה"ב הטעה את הפועלים ושיקר להם לגבי גובה השכר המקובל בשוק כשהם ציינו שהם מעוניינים לעבוד בשכר המקובל בשוק, וכן להיפך אם הטעו פועלים את בעה"ב. לדעת הירושלמי ההסכם בין הפועלים לבעה"ב קיים אלא שיש להם עליו תרעומת ולדעת הבבלי לא.

דעת הריטב"א שהבבלי והירושלמי לא נחלקו בדין זה ולכ"ע הלכה כירושלמי שההסכם בין הפועלים לבעה"ב תקף.

החת"ס מסביר את מחלוקת הבבלי והירושלמי לפי הרשב"א, בכך שנחלקו האם יש אונאה בקבלן, לבבלי יש אונאה בקבלן ולירושלמי אין. בפועל לכ"ע אין אונאה ולכן ההסכם בין הפועלים לבעה"ב קיים. הערנו על דבריו שקשה לומר אותם בדברי הרשב"א כיוון שהרשב"א סובר להלכה שבקבלן אין דיני אונאה, כירושלמי, ואם כן מדוע הוא חולק על הירושלמי כאן.

31. ב"י סימן שעה, סמ"ע שעה, א.

הש"ך כתב בדעת הרשב"א שהבבלי סובר שבנידון הירושלמי ההסכם בין הפועלים לבעה"ב חל, אבל רק באופן שבעה"ב הבין אותו ולא באופן שהפועלים הבינו אותו. לפי דבריו ניתן להסביר שלדעת הירושלמי ההסכם בין הפועלים לבעה"ב חל לפי מה שהסכימו במפורש ולא הולכים אחר דעתם לנהוג כפי המקובל בשוק כיון שהיה עליהם לברר את מחיר השוק ואם לא בררו מחלו על הסכום. מכל מקום לפי דברי הש"ך בדעת הרשב"א עולה שבמקרה שבעה"ב הטעה את הפועלים ונקב להם סכום קטן, אפילו אם הוא נמוך מהסכום שמקבל הפחות שבפועלים, הרי שמשלם להם את הסכום שנקב- כפי ההסכם ביניהם.

הנתיבות מסביר ברשב"א שבמקרה שבעה"ב הטעה את הפועלים יש כאן אונאה כיון שהם עבדו רק על דעת תשלום כפי שנהוג בשוק. ולמרות שבפועלים אין דין אונאה באופן עקרוני מכל מקום מציאותית בעה"ב אכן שיקר והונה אותם. ולכן בעה"ב הוי כתופס בגופם של הפועלים שלא ברשות, וכיוון שהם מוחזקים צריך לתת להם כפי השיעור שלטובתם, היינו מחיר השוק.

לעומת זאת הבאנו שפשט הרמ"א הוא שההסכם בין הפועלים לבעה"ב מתבטל לגמרי, והפועלים מקבלים שכר כפחות שבפועלים, היינו כיורד לשדה חברו.